

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

Василь Крицький

КАЧАНІВКА

Ще здалеку відкривається панорама чудового парку. З давніх-давен відомий цей мальовничий витвір людських рук у нас на Чернігівщині. Качанівський парк розкинувся на 680 гектарах пагорбів і долин. Тіністі алеї ведуть до старовинної будівлі, видатної пам'ятки зодчества XVIII століття, пов'язаної з ім'ям Кваренгі - учня великого архітектора Растреллі.

Важко собі уявити, що все це зроблене руками людей серед голого степу. Десятки років кріпаки навколишніх сіл створювали казкові пейзажі: копали і возили землю, насипали пагорби, рили озера.

Парк розбитий за так званим вільним принципом планування. Разом із садибою він становить цілісний художній ансамбль. Майстерність творця полягає в тому, що жодна галявина, жоден куточок парку не повторюється, а вирізняється притаманною лише йому красою. Це не музей і не ботанічний сад, а парк місцевої природи. Серед багатющої рослинності вписані дзеркальні озера і стави.

Над центральним озером проглядаються руїни старовинного підземного замку. Темні склеписті коридори, підземелля, чималі кімнати з залізними ґратами на вікнах і підвали із залізними кільцями в стінах і склепах відлунюють сивою давниною. Історії його будівництва не збереглося, але з переказів відомо, що замок-фортеця був зруйнований у період боротьби українського народу за своє визволення від польської шляхти.

Столітні дерева, які повиростали над замком і повпивались своїм корінням в цегляну армаду, засвідчують ту давність. Тарновський-молдшій у своїх дослідницьких спробах намагався розкрити таємницю походження і започаткування тієї споруди (журнал "Столиця и усадьба", 1909 р.). Однак так і не відшукав істину.

Історія ж заснування Качанівки така. У середині XVIII сторіччя водяний млин, що стояв на річці Смош, із хутором, луками і невеликим лісом купив півчий імператорського двору Федір Качанівський. Він заснував хутір, що згодом дістав назву Качанівка.

У 1770 році за дорученням імператриці Катерини II його було куплено для генерал-фельдмаршала графа П. Рум'янцева-Задунайського, який прославився перемогами російських військ над німцями і турками.

За нього в Качанівці було збудовано палац і закладено парк.

У 1824 році все це за спадковістю перейшло до родини Тарновських і належало їм протягом всього XIX сторіччя. Поміщики Тарновські - одні з найосвіченіших представників української інтелігенції. Їх родовід бере свій початок від старшин українського козацтва. Тарновські були пристрасними колекціонерами. Вони зібрали у Качанівці рідкісну колекцію пам'яток української старовини (посуд, зброя, одяг, документи періоду козацтва). Уявіть собі цю багатющу колекцію: лише одних гармат було 30 і здебільшого важили вони по 45 пудів!

Тут було зібрано картини таких художників, як Теньєр, Даунер, Ван-Дейк, Брюллов, Іванов, Кіпренський, Штернберг, Айвазовський, Ге, Врубель та ін. Зберігались у Качанівці особисті речі Т. Шевченка, Богдана Хмельницького, боярина Бутурліна, керівника повстання українських селян Северина Наливайка...

Центральний зал палацу було увішано портретами-оригіналами історичних осіб: полковників Бороховича, Дуніна - Борковського, Максима Ілляшенка, Іллі і Якова Новицьких, дружини Семена Палія, Леонтія, Павла і Юхима Полуботків. А також портрети Галагана, Забіли, Горленка, Кочубея, Безбородька, Скоропадського, Богдана Хмельницького

кого (з гравюри Гондруса).

Велику кількість експонатів Тарновським передано Чернігівському історичному музею, на основі чого він свого часу і був створений.

А пізніше велику кількість експонатів, пов'язаних із життям Т. Г. Шевченка (зокрема відома його картина "Катерина"), передано Київському музею Т. Г. Шевченка.

На запрошення Тарновських у Качанівці завжди гостювали визначні діячі української і російської культури. Особливо в літній час.

У маєтку завели спеціальний альбом для автографів, у якому художники, письменники, композитори, інші відвідувачі залишали свої підписи на згадку. Першими у ньому стоять прізвища Глінки, Маркевича, Штернберга, Забіли, які в один і той же час перебували в маєтку Тарновського.

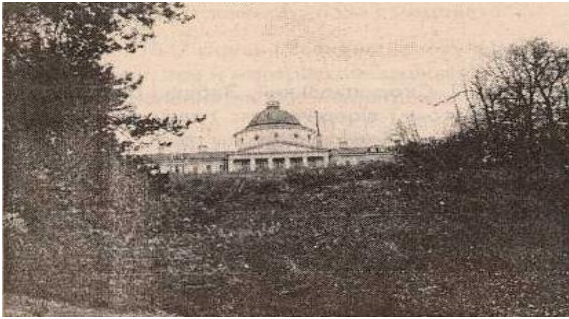
Знаючи про обдарованість українського народу, Михайло Глінка приїхав на Україну для набору співаків до придворної хорової капели, якою тоді керував. Своє двомісячне відрядження він здебільшого провів у Качанівці, яка стала центром його діяльності по набору талановитих співаків. Господар Григорій Степанович Тарновський пишався, слухаючи придворних співаків, з якими вже тоді Глінка проводив репетиції у церкві поблизу маєтка.

Високо над озером на окремому пагорбі, в оточенні віковичних дубів та інших дерев, стоїть готичного стилю альтанка. Там працював Михайло Глінка. Сам він вибрав собі за житло кімнати при зимовому саді, а в альтанці написав кілька уривків з "Руслана і Людмили".

У своїх спогадах він записав:

"Приготовані для "Руслана" "Персидский Хор", "Ложится в поле мрак ночной" і "Марш Черномора" написав і чув уперше в Качанівці. Їх добре виконували. У "Марші Черномора" дзвоник ми замінили чарками, що на них дуже майстерно грав Дмитро Павлович Палагін... Мені добре запам'ятався час, коли писав "Баладу Фінна". Було тепло, зібрались разом я, Штернберг, мій пансіонний товариш Маркевич. Поки я записував написані вже вірші, Маркевич гриз перо (нелегко було йому в додаткових віршах

підробитися під манеру Пушкіна), а Штернберг весело працював зі своїм пензлем. Коли баладу закінчили, я її співав з оркестром".¹

В улюбленій альтанці М. І. Глінка написав, окрім фрагментів до опери "Руслан і Людмила", романси на слова поета Віктора Забіли "Гуде вітер вельми в полі" і "Не щебечи, словейку".

Серед тієї обдарованої молоді був і Гулак-Артемовський, який вразив композитора силою і красою свого голосу. А вже пізніше дружба між Глінкою і Гулаком-Артемовським настільки зміцніла, що, приїхавши до Петербурга, М. І. Глінка посе-

лив молодого співака у себе вдома і сам почав вчити його вокального мистецтва.

В альбомі стоїть автограф і Миколи Васильовича Гоголя. Українець, що змушений був писати по-російськи, все життя перебував у дружніх стосунках із своїм товаришем по Ніжинському лицю - В. В. Тарновським (племінником Г. О. Тарновського).

Починаючи з 1835 і до 1850 років, Гоголь чимало разів побував у Качанівці.²

У глибині парку було збудовано зеленого кольору альтанку, в ній любив сидіти Микола Васильович, де, за переказами старожилів, писав свої твори.

Тут, у Качанівці, в колі друзів, Гоголь вперше читав "Тараса Бульбу", "Вечори на хуторі біля Диканьки", "Як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем".

Працюючи над твором про запорозьких козаків, у якому намагався розкрити їх волелюбність, священну боротьбу проти іноземних поневолювачів, він черпав натхнення саме тут, в Качанівці. У повісті, яку задумав, письменник прагнув висвітлити історичну роль Запорозької Січі - козацької вольниці. І це йому вдалося зробити в усіма тепер улюбленому творі "Тарас Бульба".

Одна тільки прикрість: чому й досі замовчують дослідники, що ті патріотичні почуття, які підняли Гоголя та написаний ним твір на такий високий рівень, зародились саме тут, у сім'ї Тарновських, де своїми очима письменник побачив і зброю, і одяг, і всі інші доспіхи запорозького козацтва, перейнявся духом тієї епохи.

Науковці, які ведуть у Качанівському заповіднику дослідницьку роботу, теж чомусь обходять це питання.

Заслугою Василя Штернберга є те, що він познайомив Тараса Шевченка з Тарновським.

В. І. Штернберг народився 1818 року в родині урядовця в Петербурзі. Навчався у пейзажній майстерні Академії художеств. У 1836 році здійснив першу подорож в Україну. Притулок для душевного задоволення він знайшов у маєтку Г. С. Тарновського в Качанівці. Тут художник створив свої кращі картини: "Ярмарок в Ічні", "В Качанівці у Тарновського" та інші. За сім краєвидів, виконаних з натури з України, він одержав другу золоту медаль. В. Штернберг був одним з найбільших друзів Т. Шевченка. Помер у Римі у 27-річному віці.

Качанівка на той час була осередком, в якому сконцентрувались таланти культури. Імена Шевченка, Глінки, Гоголя, Штернберга, Забіли та інших тут настільки тісно переплелися між собою, що, здається, їх аж ніяк не можна роз'єднати. Але якщо задуматись, то чи стала б такою широко відомою поезія Віктора Забіли, якби не його друзі, творча атмосфера Качанівки.

В. І. Забіла народився 1808 року на хуторі Кукуріківщина під Борзною. Вчився у Ніжинській гімназії вищих наук одночасно з М. В. Гоголем. Пізніше служив у гусарах. Після відставки повернувся на Чернігівщину, до рідного хутора.

Літературна спадщина його невелика. Близько 40 поезій. До нас мало дійшло відомостей про життєвий і творчий шлях поета, але сторінки його біографи вражають тісною дружбою з Тарасом Шевченком і М. Глінкою. Вона і була започаткована саме в Качанівці.

Ось ще один витяг із "Записок" М. І. Глінки.

"У мене в оранжереї збирались Маркович, П. Скоропадський, Забіла і Штернберг. З'являвся Палагін із скрипкою, Яків з контрабасом і віолончеліст: грали російських і українських пісень, представляли в особах і вели дружні бесіди інколи до третьої і четвертої години після півночі... Ці сцени повторювались часто, і Штернберг влучно їх зобразив, до того ж йому дуже вдався портрет Забіли".³

На згадку про перебування в Качанівці Забіла з Маркевичем написали вірш. А перед від'їздом Глінки на прощальному вечорі, влаштованому господарем в честь гостей, Михайло Іванович виконав у супроводі оркестру пісню про Качанівку, яку підспівували хором. Вона починалась такими словами:

"Пусть Качановка золотая
И твой тенистый темный сад
Красуются, как угол рая,
В них было столько нам отрад..."

Тарновський був настільки розчулений виконанням цієї пісні, що не втримався і сплакнув.

Повний текст цієї пісні був опублікований в журналі "Нива" за 1915 рік.

Та чи не найбільше зберегла людська пам'ять світлих спогадів про великого Кобзаря. - Тараса Григоровича Шевченка.

Уперше Т. Шевченко відвідав Качанівку весною 1843 року. Познайомив Шевченка з Тарновським, як уже згадувалось, Василь Штернберг, друг поета. Великий Кобзар проводив тут свій відпочинок. Для нього було відведено найкращі кімнати.

Але улюблене місце Тараса Григоровича було в гушнінці парку. Копи на синьому небосхилі з'являлось місячне коло, Тарас Григорович любив поблукати таємничими алеями розкішного парку. На чималій відстані від палацу серед струнких білоріжних красунь самотньо стояв дуб-велетень. Від його великого розлогого гілля на землю падала густа тінь. Саме тут і облюблював поет для себе місце відпочинку.

У народних переказах згадується, що вечорами Тарас Григорович приходив під дуб, сідав на траві. Біля нього були Євген Гребінка, Віктор Забіла і гурт місцевих селян. Довго точилася розмова, а потім тиха мелодія улюбленої пісні "Ой, зійди, зійди, ти, зіронько, та вечірня", розносилась далеко за околицями парку. Її заспівував великий поет України.

Немало часу Тарас Григорович проводив під цим дубом і на самоті, коли писав свої твори. Тут він слухав талановитого придворного скрипаля Артема. У колі селян і придворних він читав свою поему "Гайдамаки".

Саме тоді і тут у нього розширювалось коло друзів, відбувалось знайомство з українською інтелігенцією.

Тоді ж поет записався і потоваришував з Пантелеймоном Кулішем, Віктором Забілою, Миколою Костомаровим, Михайлом Щепкіним та іншими.

Першою поїздкою до Качанівки поет був задоволений і тепло відгукувався про неї. Однак трактування радянських дослідників перебування Т. Шевченка в Качанівці цілком протилежне.

Так, в короткій біографії Т. Шевченка записано:

"Нічого відрядного не побачив він і в Качанівці, хоч відомий тоді український меценат поміщик Г. Тарновський прийняв його з усією чемністю і, здавалось, непідробною щирістю, як до того приймав інших діячів вітчизняної літератури і мистецтва. Місцевий театр та

оркестр, і багато іншого було до послуг поета. Однак це не тішило його. Не затуманювали свідомість поета і лицемірна гостинність Тарновського. У вечірній час в темному закутку величезного парку слухав сумні розповіді кріпаків про своє життя, про розпусту і самодурство їх освіченого пана і мецената".⁴

У 1845 і 1847 роках Шевченко знову відвідує Качанівку. Тепер не тільки знайомство, теплі спогади, але й матеріальна зацікавленість вели його сюди. У той період він одержує платне замовлення на виконання декількох портретів своїх знайомих. До того ж варто додати:

"В Борзенском уезде он (Шевченко) гостил в Качановке у Григ. Степ. Тарновского, у которого собирались литераторы и художники. В январе 1847 г., приглашенный П. А. Кулешем и Вас. М. Белозерским, в качестве шафера Кулиша, остановился у В. Н. Забины, а по временам проживал у Н. Д. Белозерского. 22 января 1847 г. в Вознесенской церкви села Оленовки он держал венец во время венчания П. А. Кулиша с одною из моих сестер, был в "боярах".⁵

Навіть заідеологізовані радянські дослідники не могли заперечити такого факту:

"Тут уперше він (Шевченко) побував 1843 року на запрошення Г. С. Тарновського, (1788-1853) - дядька В. В. Тарновського-старшого, котрий матеріально підтримував поета, придбавши його знамениту картину "Катерина", яка, до речі, тепер оцінюється фахівцями в один мільйон американських доларів: духовна вартість її значно вища".⁶

Після довгих років заслання, в серпні 1859 року, прямуючи з Прилук до Конотопа, поет востаннє заїжджає в Качанівку. За переказами, Тарас Григорович після обіду накинув на плечі сіре парусинове пальто, літній бриль і вийшов у сад. Його зустрічали кріпосні селяни, які пам'ятали і любили поета, і він вітався з ними. По черзі всіх обнімав, згадував минулі роки, свої попередні зустрічі. Тоді син поміщика попросив Тараса Григоровича посадити на згадку молодий дубок, і він з великим задоволенням виконав це прохання. Саджаючи деревце, поет примовляв:

"Дай, Боже, щоб нам довелося коли-небудь посидіти в тіні його гілля".

А на прощання в альбомі відвідувачів залишив запис:

"І стежечка, де ти ходила,
Колючим терном поросла"

(1859 года 21 августа в Качановке).

Тоді ж у Качанівці поет познайомився з Н. В. Тарновською - сестрою В. В. Тарновського-старшого, з якою надалі підтримував дружні зв'язки. У творчості поета останніх років є вірші "Н. Т." "Великомученице кумо!" та "Кума моя і я..." (1860 р.). Ці рядки присвячуються Надії Тарновській.

У біографії Т. Шевченка певне місце займає і Л. В. Тарновська - дружина В. В. Тарновського-старшого - сестра М. Юзефовича, з якою поет листувався й подарував з врасноручним написом "На пам'ять" "Кобзар", виданий 1860 року.

Дослідниками не розгадано, кому присвячені рядки про стежечку, що "колючим терном поросла". Крім здогадок, серйозних міркувань з приводу цього не було. А жаль.

Смерть Т. Г. Шевченка сприйняли в Качанівці болісно. У спогадах, записаних від старожилів, згадується, що коли трагічна звістка докотилась до Качанівки, Тарновський дав розпорядження всім придворним одягти темний одяг і три дні дотримуватись трауру.

Про те, як ставився Тарновський до поета, його пам'яті, свідчать рядки, записані в "Киевской старине":

"В. В. Тарновського завжди дуже бентежило, що над ім'ям Шевченка стояла в Києві заборона. Не можна було по ньому служити панахиди і прилюдно шанувати його пам'ять.

В. Тарновський добився зняття заборони. Її зняв Київський генерал-губернатор М. П.

Ігнатов".⁷

На честь перебування Т. Г. Шевченка в Качанівці Тарновські поряд з дубом, під яким відпочивав поет, насипали високий курган. А на дубі закріпили бронзовий бюст Т. Шевченка, якого ніколи ніхто, до речі, не пошкодив. Він дожив аж до нашого часу. І тільки невідомо куди зник, коли буря звалила дуба-велетня.

А якою ціною можна визначити ту експозицію, яку Тарновські зібрали за життя і після смерті Т. Г. Шевченка?

Згадаймо, що збирати Качанівську старовину почав ще В. В. Тарновський-молодший (1837-1899).

Центральну частину цього зібрання становила шевченківська колекція, яка складалась з 758 експонатів, на основі чого був створений Музей української старовини в Чернігові.⁸ А пізніше музей Т. Шевченка і в Києві.

У цей же час відвідав Качанівку і талановитий український і російський художник друг Т. Шевченка Лев Михайлович Жемчужников, уродженець Орловської губернії (1828).

Цей здібний живописець і графік навчався у Петербурзькій Академії Мистецтв у К. Брюллова. Найвизначніші твори художника присвячені Україні: картини - "Кобзар на шляху", "Лірник у хаті", "Козак у степу", "Покинута". Їх високо цінував і любив Т. Шевченко. Лев Михайлович відомий ще і як збирач українського фольклору. У сім'ї Жемчужникова Тарас Григорович завжди знаходив глибоке співчуття до його тяжкої долі.

Багато робіт Жемчужникова знаходилось у приватній власності Тарновського. Вони увійшли в ту експозицію, що передавалась Чернігівському земству.

У книзі відвідувачів Качанівки стоїть підпис Миколи Ге. Микола Миколайович Ге народився у Воронежі в 1831 році. Помер і похований на хуторі Т. Шевченка на Чернігівщині в 1894 році. Найвизначніші його картини - портрет М. Костомарова, "Портрет селянина", історичні картини "Петро I допитує царевича Олексія в Петергофі". З 1876 року Микола Миколайович жив в Україні. Він гаряче любив український народ, його культуру, особливо творчість Т. Шевченка. Художник змальовував побут українських селян та природу України. "Ніч", "Захід сонця", "Присмерки".

Пізніше створив цикл картин на євангелійські теми.

З Качанівкою пов'язане також ім'я Марії Олександрівни Вілінської (Марко Вовчок), яка народилася в Орловській губернії.

Майбутня письменниця одружилася з П. Марковичем й виїхала в Україну, до Чернігова, згодом до Києва. Під впливом чоловіка захоплюється поезією Т. Шевченка. Тарас Григорович теж був захоплений її творами про народне життя. І ще до особистого знайомства присвятив їй поезію "Сон" ("На панщині пшеницю жала...").

Саме на Чернігівщині зародився інтерес у письменниці до гайдамацької теми, з якою Марко Вовчок не розлучалась протягом всього творчого життя.

Восени 1854 року Марковичі приїжджають до Качанівки, у маєток Тарновського. Тут, на запрошення господаря, Опанас Васильович робив статистичний опис, а дружина займалась збором фольклору.

Подорож у Качанівку принесла Марії Олександрівні багато вражень і спостережень. Записуючи з уст селян народні пісні, приказки, вона проникалась атмосферою селянського життя. А в селі Петрушівці, що поруч з Качанівкою, записала оповідки про мавок. Пізніше Опанас Маркович надрукував їх у газеті "Черниговский листок".

Вивчаючи матеріали того періоду, важко через стільки років відтворити реальну картину тогочасного качанівського життя, не упустивши усіх зв'язків та важливих його моментів. Але аж ніяк не можна не зробити посилання на друковані джерела того часу, зокрема, на свідчення історика Лазаревського:

"У цьому парку було кілька ставів з острівцями, з мальовничими містками, там було багато і пам'ятних місць, позначених мідними дощечками з написами: альтанка, в якій Глінка писав оперу "Руслан і Людмила", друга - де працював Гоголь; клен, під яким колись відпочивав Жуковський, а ще кілька місць, де працював Т. Шевченко; липа, на якій Куліш вирізав свій вензель; ослін, на якому любив сидіти Костомаров: висока могила, де поховано в 1893 році Григорія Честахівського".⁹

Не всі імена тих, хто відвідував Качанівку при житті Тарновських, занесено на меморіальну дошку. Ім'я Гулака-Артемівського на ній відсутнє, і в друкованих виданнях чомусь мало згадується, що саме звідси він пішов у великий світ мистецтва. Семен Степанович Гулак-Артемівський народився в 1813 році у містечку Городище Черкаського повіту в сім'ї священика. Хист до музики і співу проявився у нього ще в дитинстві. Навчаючись в Київському духовному училищі, юнак стає провідним співаком у семінарському хорі.

Хто знає, як би склалась доля співака, якби не принагодився диригент із столиці.

Як уже згадувалось, М. І. Глінка приїхав в Україну, щоб набрати для придворної капели, якою тоді він керував, 18-20 хлопчиків з гарними голосами. Почувши Гулака-Артемівського, композитор запропонував йому поїздку до столиці. Співаку йшов тоді 25-й рік. 20 червня 1838 року Гулак-Артемівський разом з Глінкою і Д. Палагіним, учителем музики, який його супроводжував, приїхали в маєток Тарновського в Качанівку. Не гаючи ні хвилини, поки шилася уніформа для юнаків і виготовлялися криті вози для переїзду до Петербурга, зайнялися ділом. Палагін розучував складні хорові вправи з юнаками. А Глінка особисто розпочав працювати з Гулаком-Артемівським, розучив з ним популярні елегії на слова Пушкіна "Шуми, шуми" та "Погасло дневное светило", а також створену в Качанівці власну пісню на слова В. Забіли "Гуде вітер вельми в полі". Ці пісні Артемівський виконував в Качанівці у супроводі придворного оркестру Тарновського.

Саме в той час відбулося знайомство Гулака-Артемівського з Тарасом Шевченком, яке переросло в міцну дружбу. Два митці побраталися на все життя. Талант співака, тоді ще не композитора, Артемівського розкрився на всю силу. Глінка зарахував його солістом імператорської опери і працював з ним без перепочинку. Про цей момент Т. Шевченко, побачивши і почувши свого друга на сцені у ролі Руслана, написав у листі до Г. С. Тарновського в Качанівку:

"Тепер через день дают "Руслану и Людмилу". Ну й опера! Особенно, когда Артемовский поет Руслана, даже затылок почешешь, ей-ей правда! Замечательный певец - ничего не скажешь".¹⁰

Дружба ця була настільки щирою, що навіть під час перебування Шевченка на засланні не переривалась. І, незважаючи на те, що царська поліція заборонила Шевченкові підтримувати будь-які зв'язки з друзями, Гулак-Артемівський допомагав йому ще й матеріально.

Одержавши 15 крб. сріблом, Т. Шевченко із заслання у липні 1852 року написав Артемівському:

"Всякое деяние благо, тем более, если оно неожиданно... Благодарю тебя, искренний друже мой! Трижды благодарю. Благороднейший ты из людей, брате-друже, мой единственный Семене!"¹¹

Повернувшись із заслання до Петербурга, Шевченко у своєму щоденнику записав: "В три години я повернулся додому і обняв задушевного друга Семена Артемівського. А через півгодини я був уже в його домі, як в своїй рідній хаті. Багато чого згадали і переговорили, а ще більше не встигли згадати і переговорити".¹²

До цих слів зайве щось додавати.

Для Т. Шевченка Артемівський поклав на музику вірш "Стоїть явір над водою".

Вершиною творчості Гулака-Артемівського є опера "Запорожець за Дунаєм".

Видатний російський художник І. Ю. Рєпін перебував у Качанівці в серпні-вересні 1880 року. Цей період життя, можливо, був найбільш плідним для художника.

У травні 1880 року він у супроводі свого п'ятнадцятирічного учня Валентина Серова розпочинає поїздку по Україні, яка тривала п'ять місяців. Вважають, що та поїздка була викликана необхідністю збору матеріалів до картини "Запорожці". Його маршрут проліг по тих місцях, де збереглися сліди запорозької старовини. З Дніпра він поїхав в Одесу, а звідти прямо в маєток Тарновського - Качанівку. Тут він побачив те, про що навіть і не мріяв. Зібрання усього, що стосувалось історії України та її людей видатного походження, починаючи з княжної доби, постало перед очима художника. Він робить численні замальовки в свій альбом. Його цікавило все: гармати і пістолі, старовинні вишивані пояси і гудзики, баклаги, музичні інструменти, одяг козаків. Копіював художник і гетьманські портрети, ретельно вивчав все, що було в колекції.

Захоплений речами старовини, він приглядався і до живих людей, які здавались йому справжніми спадкоємцями козацтва, робив з них замальовки.

На виставці підготовчих робіт до "Запорожців", які виконав в той час Рєпін, експонувалось тільки понад 30 замальовок і етюдів, виконаних у Качанівці.

Художник зробив чимало портретів придворної обслуги Тарновського, а також селян із сіл Власівка і Петрушівка, що були поруч з Качанівкою.

Різні підписи були під тими етюдами: "Українець", "Селянин", "Андрій Кот", "Козак" та інші. Були і жіночі портрети: "Українка", "Молодиця". То була підготовча робота в основному до задуманої картини "Вечорниці".

У Качанівці Рєпін написав і два портрети гостинних господарів В. В. Тарновського та його дружини Софії. Тарновського зображено в червоному запорозькому жупані 17 століття, за поясом у нього пістоль, при боці шабля, оправлена сріблом з позолотою. Він обіперся на гармату. Погляд його мудрий і суворий, як це і належить козацькому ватажку. За задумом художника, він мав стати центральною фігурою великої картини.

Ця робота, виконана з натури, дістала назву "Гетьман". І якщо порівняти цей портрет із зображенням отаманом у першому варіанті картини "Запорожці", помітна незаперечна схожість. Той варіант полотна "Запорожці пишуть листа турецькому султанові" зберігається у Харківському музеї образотворчого мистецтва.

А що стосується вбрання козаків, то, як в першому варіанті, так і в другому, що зберігається в Петрограді в Російському музеї, все до найменших деталей взято від Тарновського.

Саме той матеріал відіграв вирішальну роль у створенні монументально-епічної картини. Над "Запорожцями" художник працював 13 років (1878-1891). То була титанічна праця, під силу тільки такому художникові, як Рєпін. Риси волелюбності українського народу виражені в ній з такою силою, якою жодному художникові не довелося це зробити.

І. Зільберштейн, автор статті "Рєпін в Качанівці" уміщений в журналі "Огонек" за 1953 рік, зробив такий висновок:

"... Як і в літературі гоголівський "Тарас Бульба" і досі залишається недосяжною вершиною в зображенні історичного минулого України, так і рєпінські "Запорожці" є найбільш величним пам'ятником славному минулому українського народу".¹³

Виконавши портрет власника Качанівки, Рєпін на знак вдячності господарям пише і портрет Софії Тарновської. За своєю виконавською майстерністю він належить до найкращих рєпінських робіт. На портреті зображено немолоду вже жінку, одягнуту в зеленувато-блакитну сукню, за роялем. У волосся вплетені білі і червоні квіти. Чудово передані бірюзові переливи сукні, які тільки в Рєпіна можуть так вписуватися в мерехтливий, глибокий коричневий фон.

Портрети "Гетьман" і "Софія Тарновська", мабуть, були куплені разом з Качанівкою цукровиком Харитоненком, а від нього вони потрапили до Сумського художнього музею, де пережили страхітливу війну, уціліли і понині зберігаються.

Заодно хочеться згадати, що з численних етюдів, виконаних художником в чарівних куточках Качанівського парку, до нас дійшов тільки один його пейзаж - "Алея в парку",

написаний олією у 1880 році. На ньому прекрасно передано освітлені сонцем верхівки дерев, смарагдові відтінки листя і залиту світлом поляну в глибині алеї.

Спостерігаючи за життям і побутом селян, Репін знову повернувся до "Вечорниць". Матеріали до цієї картини він збирав у сусідньому селі Власівка.

У своїх спогадах художник розповідав: "Головна робота була в Качанівці, у Тарновського. Там усе майже літо кожен вечір я ходив на село. Там, в Досвічані Хотині, влаштований був стіл, і усі місця для дівчат і парубків, і я заповнював альбом матеріалами".¹⁴

У художника вже був розроблений ескіз, тому замальовки виконував безпосередньо для того, щоб поставити живу натуру на те місце, в якому знаходився потрібний персонаж.

До цього ж періоду належить і виконаний майстром портрет Т. Г. Шевченка, що ще раз підтверджує невіддільну любов до України, яку художник проніс через все своє життя.

Після завершення свого перебування в Качанівці Репін заїжджає до художника Миколи Ге на його хутір (відстань від Качанівки до 50 кілометрів), пише його портрет з натури.

Тим і завершується подорож геніального художника в Україну і славнозвісну Качанівку.

Серед відвідувачів Качанівки двічі зустрічаємо прізвище Маковських. їх було три брати: Микола, Костянтин і Володимир. Микола помер рано, залишивши по собі мало робіт як художник. В образотворчому мистецтві прославили себе Володимир і Костянтин. Обидва брати - члени Товариства художників-передвижників. Але Костянтин згодом вийшов із нього. Працював самостійно. Творча спадщина хоч і чимала, але такої шани, як у його брата Володимира, не зажила. Володимир Маковський залишався до самої смерті в Товаристві. Протягом 46 років - учасник пересувних виставок. Був професором Вищого художнього училища при Академії художеств. Кращі його твори: "Крах банку", "Побачення", "Не пуцу", "Відвідини бідних". Багато живописних полотен, акварелей і офортів присвятив побуту і природі України. "Ярмарок на Україні", "Українка", "Українець". Перебуваючи в маєтку Тарновських, Володимир та Костянтин Маковські залишили у колекції господарів чимало своїх робіт. А золочені рами для картин багатьох художників виготовлялись у столярній майстерні при маєтку Тарновського.

У 60-80 роках минулого сторіччя в Качанівці, окрім уже згаданих, гостював історик і письменник Микола Іванович Костомаров (1817-1885), професор Київського університету, організатор таємного Кирило-Мефодіївського товариства, до якого належав і Т. Г. Шевченко.

Місцеві жителі згадують, як мешкав в Качанівці Григорій Честахівський, який після смерті Т. Шевченка привіз до маєтку особисті речі поета і сам дожив тут до своєї смерті. Похоронили вірного друга Тараса Григоровича в тому кургані, що був насипаний поруч з дубом Т. Шевченка. Це засвідчує Лазаревський. А детальніше розповів у своїх спогадах В. В. Тарновський-молодший в журналі "Столиця і усадьба".

Останні роки свого життя провів у Качанівці Олександр Олександрович Агін (1817-1875). Він був учнем К. Брюллова, закінчив Петербурзьку Академію мистецтв. Був у дружніх стосунках з Т. Г. Шевченком. Працював переважно в галузі книжкової ілюстрації. З його графічних робіт найвідоміші 100 малюнків до "Мертвих душ" М. В. Гоголя.

У 1853 році художник переїхав до Києва, а звідти його запросили до маєтку Тарновського. Він погодився на переїзд і працював там учителем малювання аж до кінця свого життя.

Варто додати, що багато зусиль доклав Анатолій Павлович Дрофань, автор історичних

романів "Таїна голубого палацу", і "Музи кохання"; щоб відшукати могилу О. Агіна. Допомогали і ми йому з народним художником Петром Басанцем. Опитавши багато старожилів, нам вдалося з'ясувати, що Агін похоронений не в самій Качанівці, а на протилежному боці майорського озера біля села Власівка. На тому кладовищі хоронили всіх придворних Тарновських. Старожили розповіли, що там, на могилі, була надгробна плита з прізвищем Агіна, яка зникла у часи війни. Ми зробили і помітку між великими деревами, яку при нагоді легко буде відшукати.

У даній статті вдалося згадати далеко не всіх, чії долі переплелися з Качанівкою.

Однак на дошці, встановленій за розпорядженням Міністерства культури в роки радянського режиму на головному корпусі садиби, викарбовані лише імена М. В. Гоголя, М. І. Глінки, Л. М. Жемчужникова, Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка, І. Ю. Репіна, К. Є. Маковського, В. Є. Маковського, М. М. Ге, М. О. Врубеля, М. С. Щепкіна. Хай такий письменник, як Пантелеймон Куліш, не був занесений в той список, бо радянською літературою він не визнавався, але з яких міркувань не увійшли до нього Євген Гребінка, С. Гулак-Артемівський, В. Забіла, В. Штернберг, О. Агін, П. Федотов, І. Прянішніков, Г. Честахівський, не кажучи вже про Костомарова, Максимовича, Жуковського, Драгоманова й інших?

Такий докір, на мою думку, треба зробити працівникам музею ім. В. В. Тарновського, що в Чернігові. Понад 150 років минуло відтоді, як заведений альбом почесних відвідувачів Качанівки. Сторіччя він пролежав у музеї Чернігова. Але чи можна відвідувачам прочитати, чії ж підписи стоять в ньому?

За такий тривалий час можна було б їх розшифрувати і опублікувати.

А яка віддавалась у Качанівці шана почесним гостям, тепер можна тільки позадирити. Ось рядки із журналу "Нива":

"В маєтку (Тарновського - авт.) існував звичай, особливо на свята, слуги надівали одяг старовинного козацького крою: темно-сині з золотими галунами і китицями кунтуші, підперзані червоними поясами та козацькі шапки з чорного каракулю, з червоним верхом. Під колонами парадного портика спарено стояли козацькі гармати. З них і салютували на честь найвизначніших родинних подій Тарновських.

Далеко було чути стрільбу із гармат і тоді, коли в Качанівку приїздили почесні гості. Почесними вважались ті, чії імена заносились в книгу почесних відвідувачів".¹⁵

Як не прагнули принизити за часів радянської влади роль, яку відіграли Тарновські в історії національної культури, факт залишається незаперечним: Качанівка на той час була осередком творчості і культури. І нащадкам треба низько схилити голови перед цією спадщиною.

Усі три Тарновські пішли одним шляхом - зібрання і збереження культурних надбань українського народу, були справжніми його патріотами.

Григорій Степанович Тарновський (помер у 1853 р.) - перший власник Качанівки. Завершував перебудову палацу. Добудовував флігелі і фонарики. При ньому збудована Георгіївська церква. Будував альтанки і займався окультуренням парку.

Василь Васильович Тарновський-старший (1810-1866)-племінник Григорія Степановича, після смерті якого одержав у спадщину чимало сіл, серед них і Качанівку. Навчався в Московському університеті. До його друкованих праць належить "Юридичний побут України".

Василь Васильович Тарновський-молодший (1837-1899) закінчив Київський університет, був чи не найактивнішим збирачем літературно-мистецьких цінностей українського народу.

Дмитро Міщенко в передмові до роману Анатолія Дрофаня "Музи кохання" пише: "Це їхнім старанням Качанівка стала, по суті, українською Третьяковою". Але хочеться сказати, що це занижка оцінка, адже в маєтку збиралися не лише твори мистецтва. Була там велика кількість козацької зброї і предмети українського побуту XVI-XVIII ст., археологічні знахідки часів Київської Русі і багато таких, що відносяться до стародавніх часів.

Друковані джерела радянських часів добрі справи Тарновських умисно замовчували тільки через те, що вони були поміщиками.

Не всім відомо, наприклад, що В. Тарновський-старший хотів у Качанівці створити

навіть успальницю для визначних діячів культури. Ось як про це пишеться в журналі "Киевская старина":

"В. Тарновський мріяв зробити із своєї Качанівки якусь малоросійську святиню, перевезти туди і Perezахоронити тіла всіх видних малоросіян: Шевченка, Костомарова, Квітку, Котляревського та інших, насипати над ними високі могили, як була насипана над могилою друга Шевченка, художником Честахівським".¹⁶

Не всі знають і про те, що перший надгробний пам'ятник на могилі Т. Шевченка Тарновський побудував на свої кошти. Це був великий металевий хрест, вилитий із чавуну і завезений з м. Чусового, що на Уралі. Він проіснував аж до того часу, коли його замінили пам'ятником, що стоїть і тепер.

Придбавши величезну кількість експонатів для свого музею, В. В. Тарновський, по суті, став банкрутом. У нього не стало коштів вести виплату робітникам Парафивського цукрозаводу і в економіях, де працювали селяни за наймом.

Як зазначено в "Историко-литературном журнале" за 1899 рік, на купівлю речей для музею Тарновським було витрачено 300 - 400 тисяч карбованців. Звичайно, це не могло не підірвати фінансового становища поміщика, який уже й так мав чималі борги.

Ось чому Тарновський вирішив у 1897 році продати маєток, цукровий завод з Економіями крупному поміщикові П. І. Харитоненку за один мільйон карбованців.

В. В. Тарновський з сім'єю переїхав на постійне місце проживання у Київ, де і помер 30 липня 1899 року.

Завершуючи свій екскурс у Качанівку XIX століття, висловлю своє тверде переконання, що справжню її роль та її власників ще буде розкрито й гідно поціновано нащадками.

Джерела та література:

- 1 М. Глинка. Записки. - СПб., 1853.
- 2 Культура і життя. - 1982. - № 3 - 10 січня.
- 3 М. Глинка. Записки. - 1853.
- 4 Т. Г. Шевченко (коротка біографія). - К. - Б. р. - С. 120, 121.
- 5 "Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників". -К., 1958. - С. 118.
- 6 Літературна Україна // 1990. - 15 листопада.
- 7 Киевская старина // 1902. - Июль-август. - С. 66.
- 8 Нива //1911.- С. 3-4.
- 9 Киевская старина // 1901. - С. 16.
- 10 С. Гулак-Артемовский. - К., 1981. - С. 232.
- 11-12 Там само. - С. 21 -30.
- 13 Огонек // 1953.- С. 16, 17.
- 14 Там само.
- 15 Киевская старина // 1902. - Июль, август. - С. 156.
- 16 Нива // 1902. - С. 56.

Крім згаданих джерел, автор скористався:

Гнедич П. П. История искусств. С-П, 1909. - Т. 3.

Историко-литературный журнал. - 1899. - Август (статья "Памяти В. В. Тарновского").

М. Шагинян. "Тарас Шевченко".

УРЕ. К., 1963. - Т. 12.